IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

O'ZBEKISTON SSR JANUBIY VILOYATLARI OLIY TA'LIM TARIXINING MANBASHUNOSLIK TAHLILI (XX ASRNING IKKINCHI YARMI)

Hoshimova Shodiyona Hatamxon qizi
Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy Universiteti magistiri
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20362984

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrning 30–45-yillari hamda ikkinchi yarmi davrida O'zbekiston SSR janubiy viloyatlarida oliy ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida arxiv hujjatlari, davlatning normativ-huquqiy qarorlari, davriy matbuot materiallari hamda statistik to'plamlar asosiy manba bazasi sifatida o'rganilgan. Maqolada sovet davri ta'lim siyosatining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, "madaniy inqilob" davridagi mafkuraviy tazyiqlar va urush yillarida ta'lim tizimining o'zgarishi yoritib berilgan. Muallif mintaqaviy oliy ta'lim tarixini tadqiq etishda kompleks yondashuv metodologiyasini qo'llash orqali arxiv hujjatlaridagi ideologik yondashuvlarni tanqidiy baholash zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar. Manbashunoslik, Oliy ta'lim, O'zbekiston SSR, janubiy viloyatlar, arxiv hujjatlari, "Madaniy inqilob", statistik tahlil, sovet ta'lim siyosati

XX asrning ikkinchi yarmi O'zbekiston SSR janubiy hududlari — Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning burilish davri bo'ldi. Mintaqaning sanoatlashuvi va qishloq xo'jaligining jadal rivojlanishi mahalliy kadrlar salohiyatini oshirishni, xususan, oliy ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirishni taqozo etdi. Ushbu maqola mintaqada oliy ta'lim tizimining shakllanish tarixini o'rganishda foydalaniladigan manbalarning kompleks tahliliga bag'ishlanadi.

Oliy ta'lim tarixini o'rganishdagi asosiy manba bazasi O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi (O'zR MDA) hamda viloyat davlat arxivlaridir.

Vazirlik hujjatlari: O'zbekiston SSR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining (R-837-jamg'arma) fondlari oliy o'quv yurtlarining (O'YuY) ochilish jarayonlari, rektorlar tayinlanishi va professor-o'qituvchilarning ijtimoiy himoyasi haqidagi buyruqlarni o'z ichiga oladi. Viloyat arxivlari: Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari davlat arxivlarida saqlanayotgan institutlarning shaxsiy fondlari (masalan, Qarshi davlat pedagogika instituti fondi) o'quv jarayoni, talabalar kontingenti va moddiy-texnik bazaning shakllanishi to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni taqdim etadi [4].

Sovet davri ta'lim tizimi qat'iy markazlashgan reja asosida boshqarilgan. Bu jarayonni tushunish uchun partiya va hukumat qarorlarini tahlil qilish muhim:

Markaziy Qo'mita va Vazirlar Kengashining maxsus qarorlari mintaqada yangi institutlar ochilishiga huquqiy asos bo'lgan. Ushbu hujjatlar nafaqat ta'lim rivojini, balki ma'lum bir mintaqadagi sanoat yoki qishloq xo'jaligi talablariga mos kadrlar yetishtirish siyosatini ham aks ettiradi [5].

Rasmiy hujjatlar "quruq" statistikalarni bersa, gazeta maqolalari o'sha davrning muhitini ko'rsatadi. Shuningdek Regional nashrlar: "Qashqadaryo haqiqati" va "Surxondaryo haqiqati" gazetalarida chop etilgan maqolalar orqali institutlarning qurilish jarayonlari, talabalarning o'zini o'zi boshqarish tashkilotlari va ziyolilar qatlamining shakllanishini kuzatish mumkin [6]. Bu

manbalar rasmiy hisobotlardagi kamchiliklarni to‘ldiruvchi muhim qo‘shimcha ma’lumotlar manbai hisoblanadi.

Oliy ta’lim tizimining miqdoriy rivojlanishini tahlil qilish uchun "O‘zbekiston SSR xalq xo‘jaligi" statistik to‘plamlari asosiy manba hisoblanadi. Ushbu ma’lumotlar orqali: Talabalar sonining yillik o‘sishi; Milliy tarkib (o‘zbek va boshqa millat vakillarining nisbati); .Institutlarning ilmiy salohiyati (fan nomzodlari va doktorlari soni) aniq ko‘rsatkichlar bilan asoslanadi [2].

Manbashunoslik tahlilidagi metodologik yondashuv. Mintaqaviy oliy ta’lim tarixini tadqiq etishda tarixchi qiyosiy-tarixiy metoddan foydalanishi kerak. Ya’ni:

Arxiv hujjatlari orqali rasmiy rejalarni aniqlash; qilinishini baholash. Tadqiqotchi uchun eng katta qiyinchilik — sovet davri manbalaridagi "ideologik g‘ilof"dan qutilishdir. Ko‘plab arxiv hujjatlari yutuqlarni bo‘rttirib ko‘rsatishga moyil bo‘lgani sababli, manbalarni tanqidiy tahlil qilish talab etiladi [7].

1930–1941 yillar Majburiy ta’lim va "Madaniy inqilob" davri bo’ldi. Bu davrda sovet hukumati o‘zining ijtimoiy bazasini mustahkamlash uchun ta’limni nazoratga olishga harakat qildi. 1930-yillarda "Likbez" (savodsizlikni tugatish) kampaniyasi avj oldi. 1930-yil 15-sentabrda qabul qilingan qaror bilan respublikada umumiy majburiy boshlang‘ich ta’lim joriy etildi. Maqsad aholini (ayniqsa, qishloq yoshlarini) g‘oyaviy jihatdan tarbiyalash va ularni sanoat ishlariga tayyorlash edi. Ayni paytda maktablar tarmog‘i: "Milliy maktablar" deb atalgan tizim kengaytirildi. Biroq, bu ta’lim tizimi milliy xususiyatlardan ko‘ra, ko‘proq sovet mafkurasi va rus tilini singdirishga qaratilgan edi.

Oliy ta’limning shakllanishi: Institutlar soni oshdi (pedagogika, qishloq xo‘jaligi va tibbiyot institutlari). Biroq, kadrlar muammosi katta edi — mahalliy ziyolilar kamligi sababli o‘qitish asosan yevropalik (rus tilida so‘zlashuvchi) mutaxassislar zimmasida bo‘lgan. Ta’lim dasturlari, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari markazdan (Moskvadan) tayyorlab yuborilgan. Tarix, adabiyot va fanlar "sinfiy nuqtai nazar"dan tahlil qilinib, har qanday milliylik elementlari "eski tuzum qoldig‘i" deb qoralangan.

1941–1945 yillar: Urush davri ta’limi Ikkinchi jahon urushining boshlanishi ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirdi. Maktab binolarining ko‘p qismi gospital (shifoxona)larga yoki evakuatsiya qilingan aholini joylashtirish uchun foydalanildi. O‘qituvchilar va yuqori sinf o‘quvchilari frontga yoki zavodlarga ishga yuborildi.

Ta’lim sifati: O‘qish davri qisqartirildi, darslarning maqsadi ko‘proq harbiy-vatanparvarlik va mehnat tarbiyasiga qaratildi. Tarix fani kabi fanlarda "yagona sovet xalqi" tushunchasini shakllantirishga urg‘u berildi. Kadrlar yetishmovchiligi keskinlashdi. O‘quv yurtlarida ham xuddi maktablardagi kabi o‘qish muddati qisqarib, asosiy e’tibor tezkor texnik va harbiy kadrlar tayyorlashga qaratildi.

Xulosa

O‘zbekiston SSR janubiy viloyatlari oliy ta’lim tarixini o‘rganish manbalarning boyligi bilan ajralib turadi. Arxiv fondlari, hukumat qarorlari va statistik to‘plamlar uyg‘unligi mintaqaning madaniy-ma’rifiy tarixini obyektiv yoritish imkonini beradi. Kelgusidagi tadqiqotlar nafaqat institutlarning ochilishini, balki ularning mintaqa iqtisodiyoti va ijtimoiy ongiga ta’sirini chuqurroq ochib berishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi. R-837-jamg‘arma (O‘zbekiston SSR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi), 1-ro‘yxat, 125-yig‘ma jild.

2. O‘zbekiston SSR xalq xo‘jaligi. Statistik to‘plam. — Toshkent: O‘zbekiston, 1980. — 210-b.

3. Abduxalilov A. O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimi: tarix va taraqqiyot. — Toshkent: Fan, 2005. — 145-b.

4. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi. 4-jamg‘arma (Qarshi davlat pedagogika instituti fondi), 2-ro‘yxat, 88-ish.

5. Karimov I. O‘zbekistonda ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilish va rivojlantirish. — Toshkent: Sharq, 1997. — 32-b.

6. "Sovet O‘zbekistoni" gazetasi, 1974-yil, 12-may soni, "Janubda yosh kadrlar tayyorlash masalalari".

7. Saidov M.S. XX asr ikkinchi yarmida O‘zbekistonning ijtimoiy-madaniy hayoti. Tarix fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent: 2010. — 18-b.